

РЕЦЕНЗІЯ

доцента кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування, кандидата економічних наук, доцента **СТЕПАСЮК Людмили Михайлівни** на дисертацію **ТОМАШЕВСЬКОГО Владислава Юрійовича** на тему: «**Ефективність виробництва продукції нішевих зернових культур**», подану на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 051«Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Актуальність теми дисертації та її зв'язок із напрямками науково-дослідних робіт.

В умовах глобальної нестабільності ринків, стрімких кліматичних змін і трансформації споживчих пріоритетів агробізнес усе частіше робить ставку на нішеві культури, які є важливими за умов кризи чи пошуку нових рішень. Потенціал таких культур обумовлюється можливостями як посилити продовольчу безпеку, так і низкою інших ефектів, які можна досягти в процесі їхнього виробництва в економічній, агротехнологічній, екологічній і соціальній площинах.

У цьому контексті поширення виробництва нішевих зернових культур, таких як жито, овес, просо, гречка, рис і сорго постає як стратегічний інструмент диверсифікації ризиків і підвищення фінансової стійкості аграрних підприємств. Висока маржинальність нішевої продукції дозволяє нівелювати зростаючі витрати на логістику та енергоносії, що є критично важливим для збереження конкурентоспроможності на міжнародній арені. Водночас, з огляду на тенденції екологізації та зростання попиту на функціональне харчування, нішеві культури відкривають доступ до преміальних сегментів ринку, де цінується унікальність і поживна цінність продукту.

Нині актуальність вирощування нішевих культур зростає ще й тому, що вони є важливим інструментом для відновлення агробізнесу у воєнний і повоєнний період, оскільки такі культури стимулюють інновації та забезпечують додатковий прибуток. Вони можуть допомогти зменшити ризики, пов'язані зі змінами умов, і сприяти створенню більш стійкого та ефективного аграрного сектору. Вирощування нішевих культур дозволяє розширити різноманітність продуктів харчування, це особливо важливо в контексті продовольчої безпеки, коли необхідно забезпечити населення продуктами харчування у країні, яка перебуває у стані війни.

Окрім економічного аспекту, актуальність теми підкріплюється агроекологічною доцільністю: інтеграція нішевих культур у сівозміну сприяє адаптації виробництва до умов посухи й поліпшенню стану ґрунтів. Таким чином, комплексне дослідження ефективності виробництва нішевих зернових є вкрай своєчасним, адже воно формує підґрунтя для розроблення нових моделей господарювання, що поєднують економічну вигоду з принципами сталого розвитку.

Отже, враховуючи вказані вище аспекти, можна підтвердити важливість обраної теми, яку Владислав Томашевський обрав для проведення дисертаційного дослідження.

Логічним є зв'язок роботи з науковими програмами і планами. Дисертацію виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Національного університету біоресурсів і природокористування України «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)» (державний обліковий номер 0225U002892). Внесок автора полягає в побудові економетричної моделі, яка прогнозує зміну прибутковості зернових нішевих культур залежно від вартості логістики і добрив.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх достовірність. Вивчення матеріалів дисертації Владислава Томашевського, а також усіх інших наукових матеріалів, наданих здобувачем у комплексі з дисертацією, засвідчує достатній рівень обґрунтованості, високий рівень якості зроблених висновків і рекомендацій, що є безпосереднім результатом використання коректних методологічних засобів і повнотою джерельної бази, використаної в процесі проведення дослідження.

У межах проведеного дослідження використано широкий спектр загальнонаукових і спеціальних методів, що забезпечило достовірність одержаних результатів, завдяки їх раціональному поєднанню та досягненню концептуальної єдності наукової роботи. Поставлену мету автор досягнув шляхом виконання чітко визначених завдань із застосуванням загальнонаукових методів дослідження, зокрема: монографічний і абстрактно-логічний методи (для вивчення й систематизації підходів науковців до трактування поняття «нішеві культури» і формулювання власного його розуміння); метод системного аналізу (для обґрунтування значення нішевих зернових культур, зокрема в економічній, екологічній і соціальній площинах); індексний метод (для оцінки рівня розвитку, економічної ефективності виробництва продукції нішевих зернових культур і дослідження чинників їх формування); розрахунково-конструктивний метод (для здійснення моделювання ефективного виробництва продукції нішевих зернових культур). У межах цього методу обґрунтовано моделі виробництва біоетанолу й настінних акустичних панелей із міцелію біомаси цукрового сорго, а також виробництва вівсяного молока й печива з зерна вівса.

Емпіричну базу дослідження становлять результати наукових досліджень, виконаних здобувачем особисто, або за його безпосередньої участі. Дисертантом опрацьовано достатню кількість джерел наукової, статистичної, аналітичної та довідкової інформації. Результати дисертаційного дослідження апробовано на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах.

Подана до захисту дисертація Владислава Томашевського є самостійним, оригінальним і завершеним науковим дослідженням, основні наукові положення, висновки та рекомендації якого є достовірними, логічно обґрунтованими та мають практичну значущість.

Новизна наукових досліджень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. На основі всебічного ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження Владислава Томашевського можна зробити висновок про наявність суттєвого рівня наукової новизни виконаної роботи. Зокрема, інноваційність дослідження проявляється у формуванні та теоретичному обґрунтуванні принципово нового сучасного погляду, який ґрунтується на авторській інтерпретації уточнення дефініції «нішеві зернові культури», що передбачає виокремлення такої важливої якісної характеристики нішевих зернових культур як їх фіторемераційні властивості, що слугують основою забезпечення економічного ефекту від їх використання. Запропонований автором підхід вирізняється системністю, комплексністю і чіткою практичною спрямованістю.

Наукова цінність проведеного дослідження також полягає в інтеграції теоретичних засад, методичних підходів і практичних рекомендацій, які розкривають особливості прикладних організаційно-економічних аспектів забезпечення еколого економічної синергії при виробництві продукції нішевих зернових культур на основі використання їх біологічних особливостей, зокрема через використання методу фітомайнінгу при виготовленні біоетанолу з цукрового сорго. На відміну від існуючих наукових напрацювань, увага яких зосереджується на фіторемераційних властивостях сільськогосподарських культур загалом, автором із сукупності зазначених властивостей було виокремлено фітомайнінг (очищення ґрунту від металів) у розрізі нішевої зернової культури сорго і розраховано економічний ефект від цього. Таким чином, дисертація Владислава Томашевського є вагомим науковим внеском у розвиток економічної науки в частині вдосконалення теоретичних засад нішевого зерновиробництва.

Подальшого розвитку набули: обґрунтування інноваційних напрямів диверсифікації використання продукції нішевих зернових культур шляхом інтеграції їх у ланцюги створення валової доданої вартості. В авторській пропозиції передбачається використання мультифункціонального потенціалу нішевих зернових культур на прикладі сорго і вівса в контексті забезпечення екологічної та економічної ефективності.

Автором розроблено напрями забезпечення економічної ефективності виробництва продукції нішевих зернових культур через реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів із поглибленої переробки сорго й вівса. У межах запропонованих проєктів нішеві зернові культури слугуватимуть сировинною базою для технологічно складних переробних ланцюгів, що, крім екологічного ефекту, забезпечить економічний ефект як для кінцевого виробника, так і для аграрія, а також сприятиме подовженню ланцюга створення валової доданої вартості.

Також варті уваги прикладні підходи щодо оптимізації структури посівних площ зернових культур в Україні на основі системної інтеграції до їх структури проса, гречки, вівса і жита (які попередньо віднесені до основних нішевих зернових культур). Для цього виконано

математичне моделювання, що мало на меті розрахунок такого співвідношення посівних площ, за якого забезпечується максимальне значення показника цільової функції – маси прибутку з розрахунку на 1 га посіву. При цьому передбачено забезпечення балансу між критеріями економічної ефективності та дотриманням науково обґрунтованих вимог ведення землеробства й дотримання сівозмін.

Таким чином, результати дослідження мають вагоме теоретичне та прикладне значення і становлять цінний внесок у розвиток теоретико-методичних засад і практичних аспектів забезпечення економічної ефективності виробництва продукції нішевих зернових культур.

Повнота викладення основних положень дисертації в опублікованих працях. За результатами виконаного дисертаційного дослідження автором підготовлено й опубліковано 12 наукових праць, що свідчить про високий рівень апробації отриманих наукових результатів і підтверджує їх значущість для розвитку наукової думки у сфері забезпечення економічної ефективності виробництва продукції нішевих зернових культур. Серед них опубліковано 5 статей у наукових виданнях, включених до Переліку наукових фахових видань України, що засвідчує відповідність публікацій установленим вимогам щодо якості та наукового рівня.

Окрему частину публікацій становлять 7 тез наукових доповідей, представлених на вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях, що свідчить про активну участь автора в науковому обміні, апробації та фаховому обговоренні отриманих результатів.

На захист виносяться результати, що є особистими науковими напрацюваннями автора, виконаними самостійно або в колективі з чітко визначеним особистим внеском, що підтверджує самостійність дисертаційного дослідження та індивідуальний характер наукового внеску автора.

Теоретична та практична цінність наукових результатів дисертації. У дисертації Владислава Томашевського представлено низку теоретичних і прикладних авторських розробок, які доведено до рівня конкретних практичних рекомендацій, що можуть бути використані не лише безпосередньо в діяльності аграрних підприємств, а й державними органами управління при розробленні програм регіонального розвитку та програм державної підтримки суб'єктів агробізнесу.

Наукові положення і результати дослідження, викладені в дисертації, дали змогу систематизувати методичні підходи до визначення економічної ефективності виробництва нішевих зернових культур. Зокрема, автор при визначенні сутності ефективності та її класифікації наголошує на складності й багатогранності виміру цієї категорії й нетотожністю її із результативністю. На думку автора, ефективність відображає самостійний процес в економіці і характеризується співвідношенням результату і витрат на його досягнення. Натомість результативність, на його думку, інтерпретується як ступінь

досягнення результату. Дисертант доводить, що між видами ефективності, які формують цілісну систему, існує тісний взаємозв'язок, який особливо простежується у взаємобумовленості видів ефективності в контексті сталого розвитку, за якого підвищення економічної ефективності повинно супроводжуватися відповідними позитивними змінами в рівнях соціальної та екологічної ефективності. Отже, важливим є те, що проведене дослідження спрямоване на подальший розвиток теоретико-методичних положень і містить практичні рекомендації щодо вдосконалення методичного інструментарію оцінювання економічної ефективності нішевих зернових культур.

Варто наголосити, що одним із ключових результатів дисертаційного дослідження є розроблення та наукове обґрунтування проєкту з виробництва вівсяного молока і вівсяного печива. Реалізація зазначеного проєкту зумовить зростання попиту на таку нішеву культуру, як овес, що, своєю чергою, сприятиме формуванню сприятливої для аграріїв цінової кон'юнктури та, відповідно, підвищенню ефективності його вирощування. Таким чином, розроблений автором проєкт має не лише прикладне значення для суб'єктів сільськогосподарського виробництва а й стратегічну важливість для формування ефективної аграрної політики, що відповідає сучасним викликам аграрного ринку.

Не менш важливим результатом дослідження є моделювання ефективного виробництва продукції нішевих зернових культур, за якого передбачається забезпечення оптимального співвідношення між критеріями економічної ефективності та дотриманням науково обґрунтованих вимог ведення землеробства і організації сівозмін. Результати моделювання засвідчили, що така організація зернової галузі є економічно доцільним кроком.

Результати, представлені здобувачем у дисертації, пройшли належну апробацію, що підтверджується відповідними документами Житомирської районної державної адміністрації (м. Житомир, Житомирська область), ТОВ «Агрокомплекс «Зелена долина» (смт Томашпіль, Тульчинський район, Вінницька область), ТОВ «Золоті луки» (с. Паріївка, Вінницький район, Вінницька область), Іллінецькою територіальною громадою (м. Іллінці, Вінницька область).

Теоретико-прикладні аспекти дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі при викладанні дисципліни «Економіка підприємств агробізнесу» на кафедрі економіки в рамках підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальності 051 «Економіка».

Відсутність (наявність) порушення академічної доброчесності. Дисертація та представлені наукові праці, де висвітлено основні наукові результати дисертаційного дослідження, не містять порушень академічної доброчесності, зокрема академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, а також фальсифікації. Дисертація оформлена відповідно до нормативних вимог і відповідних стандартів щодо дотримання системного викладення матеріалу. Дисертація написана державною мовою, їй притаманний як науковий,

так і літературний стиль викладення матеріалу. Безпосередньо текстова частина дисертації переважно позбавлена граматичних і орфографічних помилок, технічних недоліків. Таким чином, базові положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються завершеністю, послідовністю і аргументованістю.

Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації. Відзначаючи високу актуальність обраної здобувачем тематики дослідження і загалом позитивно оцінюючі дисертацію, доцільно звернути увагу на окремі дискусійні положення, а саме:

1. Позитивно оцінюючи комплексний підхід автора до ідентифікації нішевих зернових культур через призму економічних, технологічних і екологічних характеристик, доцільно було б чіткіше окреслити ієрархічну підпорядкованість цих ознак. Зокрема, доцільно було б надати методологічний пріоритет економічній ознаці як визначальній для статусу культури, тоді як біологічні властивості, зокрема фіторе mediaційний потенціал, позиціонувати як доповнювальні фактори формування специфічної конкурентної переваги. Таке уточнення дозволило б уникнути розмитості об'єкта дослідження у випадку трансформації нішевого ринку в масовий, оскільки при масштабуванні виробництва культура втрачає статус «нішевої» саме за економічними параметрами, попри незмінність її екологічних характеристик.

2. Зважаючи на високу концентрацію посівів у сегменті вівса, проса та гречки (сукупно 78,7%), доцільним вбачається розгляд ризиків виникнення внутрішньої конкуренції між цими культурами-субститутами в межах єдиного споживчого кошика. У зв'язку з цим доцільно було б обґрунтувати впровадження методики прогнозування попиту на основі показників перехресної еластичності, що дозволяє оцінити ступінь взаємовпливу цін і обсягів споживання цих культур і уникнути ситуацій, коли стимулювання виробництва однієї ніші призводить до обвалу ринку та збитковості іншої.

3. У роботі автору варто було б більше уваги приділити порівняльному аналізу ефективності виробництва нішевих культур у розрізі різних організаційно-правових форм господарювання (зокрема, порівняти агрохолдинги та малі/середні фермерські господарства). Дане питання має дискусійний характер і потребує чіткої авторської позиції.

4. Виникає наукова дискусія: чи варто вважати культуру «неефективною», якщо її власна рентабельність близька до нуля, але вона є незамінною для відновлення родючості ґрунту в межах тривалого циклу землекористування? Автор мав би запропонувати методику інтегрованої оцінки, яка б включала вартісний вираз агротехнічного внеску нішевої культури в результати діяльності підприємства за весь період сівозміни.

Водночас зазначені зауваження не змінюють позитивної оцінки дисертаційного дослідження, а свідчать про складність, багатогранність і перспективність обраної наукової тематики.

Загальний висновок. У цілому дисертація на тему: «Ефективність виробництва продукції нішевих зернових культур» є самостійним завершеним науковим дослідженням. Обрану тему дисертації повно і належним чином розкрито, поставлену мету досягнуто.

Результати, одержані в процесі написання дисертації, мають істотне наукове значення та в сукупності забезпечують вирішення актуального науково-практичного завдання, сутність якого полягає в обґрунтуванні теоретико-методичних засад ефективності виробництва продукції нішевих зернових культур і розроблення напрямів її підвищення. Поставлені здобувачем завдання дослідження повністю вирішено, а визначену мету – досягнуто. Дисертація виконана на високому теоретико-методичному рівні, має наукове і практичне значення. Матеріал дисертації викладено в логічній послідовності, результати дослідження є достовірними, а положення, висновки й рекомендації автора – аргументованими і належним чином обґрунтованими. Опубліковані наукові праці повною мірою відображають основні результати проведеного дисертаційного дослідження.

Таким чином, за змістом і рівнем оформлення дисертація відповідає вимогам наказу Міністерства освіти і науки України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (із змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року (із змінами), а її автор Томашевський Владислав Юрійович заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки».

Рецензент доцент кафедри економіки Національного університету біоресурсів і природокористування України, кандидат економічних наук, доцент Людмила СТЕПАСЮК